

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
ИНСТИТУТ ЗА ИСТОРИЧЕСКИ ИЗСЛЕДВАНИЯ
СЕКЦИЯ „ИСТОРИЯ НА БЪЛГАРСКИЯ НАЦИОНАЛЕН ВЪПРОС СЛЕД 1878 Г.”

РУМЕН ВАСИЛЕВ КАРАГАНЕВ

**ДУНАВ, МЕЖДУНАРОДНАТА ДУНАВСКА КОМИСИЯ И БЪЛГАРИЯ 1919-1940 Г.
(С ПРОДЪЛЖЕНИЕ ДО 1944 Г.)**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация за присъждане на научната степен

ДОКТОР НА ИСТОРИЧЕСКИТЕ НАУКИ

София, 2019

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
ИНСТИТУТ ЗА ИСТОРИЧЕСКИ ИЗСЛЕДВАНИЯ
СЕКЦИЯ „ИСТОРИЯ НА БЪЛГАРСКИЯ НАЦИОНАЛЕН ВЪПРОС СЛЕД 1878 Г.”

РУМЕН ВАСИЛЕВ КАРАГАНЕВ

ДУНАВ, МЕЖДУНАРОДНАТА ДУНАВСКА КОМИСИЯ И БЪЛГАРИЯ 1919-1940 Г.

(С ПРОДЪЛЖЕНИЕ ДО 1944 Г.)

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация за присъждане на научната степен

ДОКТОР НА ИСТОРИЧЕСКИТЕ НАУКИ

Научна област: Хуманитарни науки

Професионално направление: 2.2. История и археология

Научна специалност: История на България, шифър 05.03.06.

Състав на Научното жури:

Проф. д.ист.н. ТОДОР ПЕТРОВ

Проф. д.ист.н. МАНЧО ВЕКОВ

Проф. д.ист.н. ТРЕНДАФИЛ МИТЕВ

Проф. д-р ВЕСЕЛИН ЯНЧЕВ

Доц. д.ист.н. ПЕНЧО ПЕНЧЕВ

Доц. д-р ВЛАДИМИР ЗЛАТАРСКИ

Доц. д-р АЛЕКСАНДЪР ГРЕБЕНАРОВ

София, 2019

Дисертационният труд двукратно е обсъден, одобрен и предложен за публична защита на разширени семинари на секция „История на българския национален въпрос след 1878 г.“ при Института за исторически изследвания към Българска академия на науките, проведени съответно на 14.02.2018 г. и 28.5.2019 г. Утвърдителни са и заключенията на секцията от заседанието ѝ, проведено на 05.11.2019 г., по представените от кандидата изискуеми наукометрични данни за хуманитарни науки. Научното жури е одобрено от Научния съвет на Института за исторически изследвания на заседание от 05.11.2019 г.

Дисертационният труд е композиран от ретроспективно въведение, две части, библиография, карти, речник на специфичната терминология и хронологическа таблица на по-важните събития по темата, с общ обем от 425 страници.

Публичната защита ще се състои 2020 г. отчаса
в Института за исторически изследвания при БАН,
София, бул. „Шипченски проход“ №52, бл. 17.

Материалите по процедурата са публикувани на интернет страницата на
Института за исторически изследвания (<http://www.ihist.bas.bg>)

Дисертационният труд „Дунав, Международната дунавска комисия и България 1919-1940 г. (с продължение до 1944 г.)“ си поставя за цел да проследи първоначално проблемите, свързани със спецификата на следвоенното устройство в подунавското пространство, съотнесени най-вече до дейността на Международната дунавска комисия (МДК) през мирния период, в тази връзка и персоналното участие в нея на България. Впоследствие – настъпилите в същата геополитическа конструкция промени непосредствено преди и след началото на Втората световна война; вторичния вариант на Комисията през 1940 г. с политическите ѝ залози, принудите и резултатите от участието на Царството във въпросната комбинация в годините до 1944 г. Поради разкрития многопосочен и продължителен във времето обseg от събития, проблеми и процеси, доминиращо обвързани с ритъма на международните отношения и неизбежните съприкосновения на МДК с тях, възниква необходимостта от проследяване на най-значимите, предопределили характера, динамиката и съдбовните предизвикателства на проследявания европейски дунавски следвоенен проект. Става дума за разпорежданията спрямо реката на Ньойския мирен договор; непосредствено след това изготвянето на магистралния за темата Окончателен статут на Дунава (ОСД) – споразумителен акт между обвързаните в международната система държави. Нататък – практическото приложение на документа – МДК с експонираните през нейната призма на възловите за Стария континент събития, предприеманите от институцията в тази връзка решения, редуване на успехи, затруднения, по-рядко неразбирателства. Неизменна част от изследването е насочено към проследяване на българското участие като съставна единица от МДК и последващата ѝ реплика, преминаващо от наследената традиционна дистанцираност към северно разположения природен феномен, през позакъснялото осъзнаване на неговите ценностни характеристики, до принудителната инициативност на страната в битността ѝ на брънка от градените геополитически схеми в периметъра на речното пространство и стандартните икономически изисквания.

На 29.XI.1919 г. на борда на яхтата „София”, стояща на белградското пристанище, един след друг се качват: френският адмирал Фурту, италианският висш офицер Д. ди Фасо, сърбинът Ф. Вилфан – капитан на корвета, чехословашкият дипломат Х. Иржик. Посреща ги британският адмирал Траубридж. Всеки поотделно изказва съжаление за отсъствието на румънския представител Карп и американския Смит. Тази среща може да се приеме като символична за това, че управлението на Дунава ще бъде осъществявано по нов, различен начин, както и показателна чие присъствие и гласове ще бъдат решаващи във въпросната речна система (без участието на САЩ поради отдръпването им от европейските дела). Десет дни по-рано, съгласно Ньойския договор, става известно, че дунавските система ще бъде съставена от предишната „Европейска комисия за Дунава” – от делтата на реката до Браила, ръководена от Великобритания, Франция, Италия и Румъния. От тази точка нагоре по течението компетенциите се поемат от ново формиране „една Международна комисия”. България е определена за нейн член, заедно с другите крайбрежни: Германия с двойно представителство на Бавария и Вюртенберг, Австрия, Чехословакия, Унгария, Югославия, Румъния, както и трите некрайбрежни от ЕДК – Великобритания, Франция и Италия. За прототип е ползван така и непроработилата от 1856 г. насетне Дунавска крайбрежна комисия (ДКК), поради обсебването на функциите ѝ от Австро-Унгария. Очевидно навигацията по реката предстои коренно да бъде преустроена. Към въпросната система е приобщена и претърпялата поражение в световния въоръжен конфликт България.

Цели, задачи и мотивации в предлаганото изследване. Обхвата и функционалната значимост на изградената международна институция, оставените знакови маркери, и до голяма степен почти непознатото участие в нея на България, извеждат основните мотиви, определили необходимостта от разкриване на взаимоотношенията им дейност, начините на функциониране, възможностите, реалните постижения, стратификацията в развитието им, отговорите на явилите се предизвикателства, отправените послания и др. В допълнение като се

вземе под внимание относителната тежест на МДК във визията на геополитическите категории и конструкти в заплетените международни отношения, особено след средата на 30-те години на ХХ век насетне, заедно с отреденото там място на България, представляват все положения, формиращи допълнителни основания с оглед съсредоточаване на вниманието върху заявената тематика.

Освен това възниква необходимостта да бъдат попълнени празнотите в характеристиките и определенията с подобна географска насоченост или идентификация в относително недалечни като година на издаване на обзорни проучвания, прегледи или хронологии. Става дума за проследени събития, фактори и тенденции, довели до познатите формулировки в Ньойския мирен договор през 1919 г.¹, тъй както и съобразно разкритите конкретни форми на българската дипломатическа взаимност и на чуждата спрямо България за период от 110 години – от 1878 до 1988 г.² И в двата случая стремежът на авторите към обхватност на материала или някакви други техни виждания, довеждат до подминаване на разглежданата в случая тематика. Изследването на Хр. Христов е центрирано върху перипетиите, довели комисиите на Парижката мирна конференция до решенията по видоизменяне териториалната конфигурация на България в полза на съседите. По този начин извън ползрението на автора остават клаузите по отношение на Дунав³. Що се отнася до книгата на М. Матеева и Хр. Тепавичаров, в нея МДК въобще не намира място сред представителните субекти в дипломатическите отношения и практика на Царство България⁴.

Участието на България в МДК с отредените ѝ там по възприетия ред правомощия в пълна степен определя страната да е носител на атрибутите на официално задгранично представителство в дипломатическите отношения на Стария континент и легитимен субект в това високо почитано занимание. Въпросното звено функционира съобразно

¹ Христов, Хр. България, Балканите и мирът 1919. С., 1984.

² Матеева, М., Хр. Тепавичаров. Дипломатическите отношения на България 1878-1988. С., 1989.

³ Ако изследването би имало възможността да бъде снабдено с географски показалец, позоваването на въпросния топоним едва ли би надминал и пет.

⁴ Поместени са данни и информация само за учредяването на Дунавската комисия (ДК) в периода след Втората световна война със състав функции, процедури, както и българското представителство в структурите ѝ. Матеева, М., Хр. Тепавичаров. Цит. съч., 343.

традиционните правила, изисквания и субординационни определения на дипломатическата служба на Царството, както и валидните международни споразумения, договорености и други условности от политически и протоколен характер. Притежава обаче специфичен профил, начин и стил на работа, както и сфера на приложение. Комплекс от фактори и обстоятелства повлияват българските исторически изследвания да странят от подобна приобщеност на Царството като ясно разпознаваема форма на съучастие сред богато нюансираната палитра в международната взаимност през междувоенния период и няколко години след това.

Поставянето на подобен диоптър късогледство по същия проблем десетилетия след предходниците, очевидно по никакъв начин не подпомага за изясняване на взаимовръзките по значими теми от националното минало. Тъй или иначе в случая несъмнено иде реч, не само за съпричастие на България към мащабен като конструкция стопански, комуникационен и навигационен проект, а също за приобщаването ѝ към предизвикателства, които с течение на времето заемат водещи позиции в международните отношения с отредените им геополитически предопределения, както и с оглед моделиране съдбата на държавите от дунавското поречие.

Прочее всичко взето заедно, ще предостави възможности за разкриване на някои неизвестни, както и доуточнени редица малко познати факти и събития от национален, регионален и международен характер. Също и за установяване на кръг от зависимости и отношения, придаващи определена насока или нюанс, заети или загърбени позиции съобразно изводите, начина на поведение и артикулиран избор от кръг държави географски принадлежащи към дунавското съобщество, напуснали бивши нейни членове, или останалите, наричани „некрайбрежни“. От значение е също да може да се определи до колко политическите конфигурации от договорености и гравитации в международните отношения резонират сред участващите в МДК представителства и до каква степен влияят на вземаните от институцията решения. Поради същите причини изглежда неотменима частта, проследяваща настъпилото политическо превъплъщение на МДК след

септември 1940 г., изразило се в пълното „потапяне“ през следващия четиригодишен период на дунавската система в „германски води“.

При изтъкнатите предпоставки се оформят и основните положения в разглежданата проблематика, с ясно афиширан уклон към съсредоточаване в причинно-следствените търсения по отношение на широката палитра от политическите проявления на МДК/България в международен план, както и двуизмерно с оглед на корелациите Царството/ МДК и Царството/Дунав. Подобна е схемата и след настъпилата промяна в нейната идентичност. В най-общ план се очертават няколко тематични кръга:

- определенията на Ньойския договор спрямо Дунав и последващи събития в тази насока
- МДК като регулиращ фактор в локализираното речно пространство
- договорно-правови определения, вътрешно състояние, цели, трудности, решения, характер, периоди, постижения на колективната институция
- България като персонален участник в делата ѝ; отношение на централната власт, участия на пряко съпричастни към тематиката институции; напътствени определения, обществени настроения, пропуснати ползи, налични прозрения, обективни реалности
- Комисията в досег с политическата конюнктура на Стария континент; България в същата хипостаза с екстраполациите към възникналите международни катаклизми
- последствия и крайни резултати.

В този смисъл обособяванията, параметрите и насочеността на конкретните теми следва да бъдат съсредоточени около следните аспекти:

- България – в ориентацията си към дунавското пространство

- Ньойските осъждания съобразно позиционирането на страната в дунавската система
- МДК, ЕДК като базови определения и послания за дунавската навигация в следвоенното статукво
- изработване на основния регулаторен закон на дунавското търговско корабоплаване – ОСД (1920/1921 г.)
- МДК – структура, функции, участници, дейност (1919 – 1933/1934 г.)
- България в съдружието на МДК; възможности за благоприятна икономическа ориентация, държавно-политически визии по темата
- международните отношения и зловредната им намеса в работата на МДК (1934 – 1938 г.)
- МДК на гребена на отправените ѝ предизвикателства (1938 – 1940 г.)
- Мюнхен’38 г. в дунавския си вариант
- голямата промяна на Дунава и подменените устои – МДК/“Временни правила“ (IX.1940 г.); българските тежнениа
- променен ред, участници, нови определения, последствия (1940 – 1944 г.)
- България при обновената ситуация – позитиви, затруднения, очаквания.

Формулираните цели, задачи и мотиви в труда предпоставят и метода на изследване – установяване и подбор на необходимия фактологичен материал, неговото последователно, сравнително и критично анализиране, довеждащи до синтез и обобщения като резултат.

Във въвеждащата част на дисертацията вниманието е съсредоточено върху обзора, състоянието и характеристиките на историографския масив и неговата интерпретация, както и разкриване на изворите по темата. Що

се отнася до националните историографски проучвания с ориентация към реката и свързаните с нея плавателни, стопански, политически, социални и др. дейности и взаимоотношения след Освобождението 1878 г. насетне, очакванията не би следвало да са големи. Причините за подобна преднамереност се основават на: предадените наследствени маркери, символичната инициативност към водоплаването на тамошното население, загърбеното отношение на държавата, битуващите нестиковани правила в търговското навигация между прибрежните държави от региона и др. Липсата на солиден материал, който да привлече вниманието на изследователите, а най-вече към предизвикващите подчертан интерес политически аспекти, с времето отрежда на тематиката мимолетни ремарки. Рехавите свидетелства с подобна насоченост могат да бъдат открити в отложената документация на някои министерства – най-вече на Министерство на външните работи и изповеданията (МВРИ), някои структурни звена с профил жп и пристанища, сред определени предприемачески сдружения, в изданието на инженерите и архитектите – Сп.БИАД, но не и по страниците на исторически или тематично профилирани заглавия. Едва след девет десетилетия едно подобно важно по темата събитие, като Лондонската дунавска конференция от 1883 г. – позицията на България е коментирана и вплетена в събитийната хронология на външната политика на Княжеството⁵.

В същото време представители на чуждестранната историография във водещите европейски научни средища се обръщат с лице към дунавската проблематика. Следва да се отбележи, че те се съсредоточават както върху нейните същностни характеристики⁶, тъй и специфични за реката географски особености, предизвикващи сред прибрежните държави утежнени ситуации⁷.

Предприетите от България широкомащабни мерки по националното еманципиране и териториално преобразяване през годините на

⁵ *Стателова, Е.* Дипломатията на Княжество България 1879-1886. С., 1979, 29-39.

⁶ *Saint-Slair, A.* Le Danube, étude de droit international. Paris, 1899 ; *Maincan, J. C.* La Question du Danube. Paris, 1905 ; *Demiroff, D-A.* Danube politique et international. Grenoble, 1907; *Форштетер, А.* Дунай, как международная река. Москва, 1890; *Голубев, Н.* Международные административные комиссии. Ярославль, 1908.

⁷ *Sturdza, D. A.* La Question des Portes de Fer et des Cataractes du Danube. Berlin, 1899.

Балканските войни и последвалия Всесветски военен конфликт, привлича солиден брой родни изследователи, участници в събитията. Също и широка палитрата от хроникьори в тази милитаристична триада – политици, военни, дворцов антураж, редови състав под знамената и др. Техните разкрития се отнасят до области, в които дунавската тематика тъй или иначе до голяма степен се явява странична. В предпоследната военна година се отпечатва едно проучване във връзка с аспектите на валидните речно-правови разпоредби за Дунав⁸, които само след твърде кратко време са променени и започват да се подчиняват на различаваща се договорна база, философия и правила. По отношение на проявявания интерес по принцип към темата извън страната, впечатляващо е, че през крайната година на конфликта, адресът на публикацията е твърде отдалечен от Стария континент⁹. Що се отнася до конкретно упомената териториална локация България за същия период недвусмислено е вписана и позиционирана в германската сфера на политическо и икономическо влияние съобразно плановете на империята за Централна Европа, с подчертан интерес към намиращите се там водни артерии¹⁰.

Що се отнася до съвременните изследователи¹¹, с ясно определена ориентация към събитията по Дунава във връзка с политическите тежнени на Австро-Унгария, както и отделно явилите се компликации по българския участък на реката през годините на Първата световна война, несъмнено следва да бъдат свързани с името на В. Лечев¹².

Озониращите импулси, ориентирани към сферата на международното речно търговско корабоплаване в мирните договори след Голямата война и съпътстващите в тази посока процеси, постепенно

⁸ *Недев, Н.* Дунав от гледището на съвременното речно конвенционално право. С., 1917.

⁹ *Krehbiel E. B.* The European Commission of the Danube. New York, 1918.

¹⁰ *Nauman, F.* Mitteleuropa mit Bulgarien. Berlin, 1916.

¹¹ Непременно следва да се отбележи авторът на комплексното изследване – четирилогия на въпросния повратен период в историята на България – Г. Марков. Вж. *Марков, Г.* България в Балканския съюз срещу Османската империя 1912-1913. С., 1989; *Същият.* Българското крушение. С. 1991; *Същият.* Голямата война и българският ключ за европейския погреб 1914-1916. С., 1995; *Същият.* Голямата война и Българската стража между Средна Европа и Ориента 1916-1919. С., 2006.

¹² *Лечев, В.* Корабоплаването по Дунав и Черно море в политиката на Австро-Унгария 1914-1918. Велико Търново, 2005; *Същият.* От Прахово до Сулина Българското корабоплаване по река Дунав. Велико Търново, 2006; *Същият.* България и нейните съюзници на Дунавската конференция в Букурещ (януари-август 1917). – В: Известия на държавните архиви (ИДА), Брой. 93. 2007, 117-128; и др.

привлича вниманието на автори, съвременници и участници в тези събития, така също и изследователи през по-късни периоди. С настъпилото раздвижване и създаването на многонационален състав по координирани дейности по Дунава, включително с българско участие, като МДК най-вече, също ЕДК, възниква интерес към практикуваната система, механизмите на функционирането ѝ, преминалите работни етапи и др., с крайната цел това да стане достояние и коментирано от специалисти с широка професионална ориентация. В тази връзка се появява твърде разнообразен регистър от заглавия.

Съобразно заявената проблематика водеща позиция следва да бъде отредена на работата на българския представител в МДК Г. Лазаров¹³. Тя по-скоро представлява хронология с оценъчен характер върху едно изключително важно събитие в дунавското законотворчество във възможно най-обхватния му вариант. Става реч най-вече за Парижката конференция (1920/1921 г.) по изготвяне споразумение на основните правила на корабоплаването по реката, познато под наименованието Окончателен статут на Дунава (ОСД). Г. Лазаров е деен участник във форума, в качеството си на официален представител на Царството.

Друг български автор, но вече изследователски проследил в европейски мащаб формирането, развоя и практическото прилагане на феномена „международно речно корабоплаване“, е Б. Морфов¹⁴. Особено ценно е обстоятелството, че той обхваща и процесите в морската навигация, в симбиоза с международноправовата уредба на тази двукомпактна материя. Трудът е плод на многогодишни проучвания на автора, изключително актуално звучащ в европейските си измерения за времето си, че и незагубил своето значение и понастоящем. Икономическите резултати от „раздвижването“ по Дунава попадат в ползрението на видния български стопановед Ас. Чакалов¹⁵, малко по-различни аспекти предлага на вниманието на специалистите друг

¹³ Лазаров, Г. Дунава след Версайл. С., 1928.

¹⁴ Морфов, Б. Корабоплаването и условията за неговото използване. С., 1936. Повече за автора и книгата вж. Караганев, Р. Един български пълномощен министър в Париж (1923-1931). – В: ИДА, Брой 103-104, 2012, 142-176.

¹⁵ Чакалов, А. Външната търговия за 1927 година. – В: Списание на Българското икономическо дружество (Сп.БИД), год. 26, кн. 8 (1928) 17-29.

съвременник на събитията Ст. Кашев¹⁶; географските и антропологическите – са значими за Ан. Иширков¹⁷; правните – за Б. Кесяков¹⁸.

При чуждестранното представителство, съобразно огледалното явление на работи от действени фигури в институционалните звена из дунавското поречие след 1919 г., следва да бъде отбелязани публикациите на италианския автор Росети¹⁹ и унгарския специалист Квашай²⁰. Те двамата по различно време изпълняват представителните функции на страните си в МДК и са в близки отношения с колегата им Г. Лазаров.

Изследователски периметърът на проследяваната тема се дообогатява благодарение на проявявания интерес от редица чуждестранни автори. Макар съсредоточието в техните трудове да клонят определено към аспекти от международното речно право и благодатния в този смисъл пример най-вече с ЕДК, посочванията за „впечатляващата с дейността си“ МДК, не може да остане неотбелязана²¹. Освен това налични са и някои знакови публикации, които пряко или опосредствено разкриват намерения, преценки или позиции на определени държави по отношение на дунавския регион в кръстопътни за международните отношения години в периода между двете световни войни²². Актуалното състояние на дунавското корабоплаване в началните следвоенни години е предмет на оценка в специализирания доклад на американския емисар в

¹⁶ *Кашев, Ст.* Река Дунав в средноевропейски воден път Рейн – Майн – Дунав. Политико – икономически очерк. С., 1926.

¹⁷ *Иширков, Ан.* Дунав и нашите дунавски градове. С., 1935; *Същият.* България и Бяло море. Политико-географски чертици. С., 1914.

¹⁸ *Кесяков, Б.* Принос към дипломатическата история на България. Т. III, С., 1926, 128 и сл.

¹⁹ *Rossetti, C.* IL Danubio Flume internazionale. Milano, 1937.

²⁰ *Kwassay, En.* Le Danube international et la Hongrie.

²¹ *Chamberlain J. P.* The Regime of International Rivers. New York, 1923; *Radovanovitch, V.* Le Danube Maritime et le règlement du différend relative aux compétences de la Commission européenne. Geneve, 1932; *Hajnal, H.* Le Droit du Danube International. La Haye, 1929; *Vallotton, J.* Le régime juridique du Danube Maritime devant la Cour permanente de justice internationale. Lausanne, 1928; *Marcantonato, L.G.* Les pouvoirs de la Commission européenne du Danube. Paris, 1936; *Duvernoy, J.* Le régime international du Danube. Boueunville, 1941.

²² *Le Danube et les intérêts économiques de l'Europe.* Paris, 1919; *Demorguy, G.* Danube et Adriatique et 1935. Paris, 1935; *Moravec, E.* La valeur stratégique de la Tchécoslovaquie pour l'Europe occidentale. Prague, 1938;

Обществото на народите (ОН) Д. Уолкър²³. С двойно по-обширен времеви обхват е юбилейното издание на МДК от 1930 г.²⁴

Дори и не толкова прецизирания преглед на публикации, обнародвани в навечерието и началото на Втората световна война най-вече сред водещите държави от европейската демократична общност, достатъчно отчетливо разкрива доминиращата теза на авторите. Собствено тя гласи, че сторените през двете десетилетия от този кръг управляващи политически инициативи и ходове преследвали една единствена цел – икономическия просперитет на дунавския регион. Срещу това обаче са се изправили идейни категории, подчинени на съвсем разминаваща се ценностна система²⁵. Германските автори, изразителите на въпросните укорими идеологически схващания, през същия период на свой ред отпечатват съчинения, които услужливо обслужват имперската доктрина на Третия райх²⁶.

След края на Втората световна война новосформираната поредна в историята на Дунава едноименна комисия (ДК) променя своя състав, начини на управление, философия, политически ангажименти. Модерно поднесеното и съвременно звучащо изследване по темата от колега следва да бъде адмирирано²⁷. Доминиращият състав от изследователи обаче се очертават правистите. Тяхното усърдие, превърнала се в своеобразна мода през началните следвоенни десетилетия, е мотивирано от все по-набъбващите юридически казуси между дунавските държави във връзка с утилизацията на речните ресурси – електростанции, промишлени обекти, екологични договорености, риболовство и др. Наименованията на техните трудове, с вариации и някои изключения, следва един и същ определителен център – международноправен/но статут, режим, управление. Липсва уточнението, че по същество става реч

²³ Walker, D. Rapport relative à la Navigation sur Danube (Edit par la Société des Nations), 1925.

²⁴ Dix ans de régime international sur le Danube fluvial : 1920-1930. Secrétariat General de la Commission Internationale du Danube. Budapest, 1930.

²⁵ Chronique des événements politiques et économiques dans le basin danubien, 1918-1936. Paris, 1938 ; *Einzig, P.* Bloodless Invasion German Economic Penetration in Danubian States and the Balkans. London, 1939; *Graham, S.* Danubian Destiny. London, 1939.

²⁶ *Paul, H.* Endrich Friden in Donauraum. Berlin, 1941

²⁷ *Миланова, С.* Дунавската комисия – пресечна точка на геополитически интереси след Втората световна война. – В: Исторически преглед (ИПр.) , 2013, кн. 5-6, 102-115.

за актуалния вариант на дунавската навигация заедно с наместващите се „странични“ обстоятелства по използването на водния феномен. Независимо от подвеждащия елемент, по причина, че предисторията на явлението не може да бъде пропуснато, налице са кратки позовавания в тази насока – предшествващи управленски структури, законодателни актове, прерогативи на комисии и др.²⁸ В този смисъл се разкриват отминалите регулационни опити в поддунавското пространство – между тях ОСД, МДК, но като професионално изкушение за авторите – най-вече перипетиите около ЕДК.

Български изследователи също следват описаната рамка. Комплектованият от тях сборник е озаглавен по традиционно наложения се начин и съсредоточават усилията си с оглед на актуалните аспекти същата проблематика. Става дума за възприетия международноправен режим на Дунава след 1948 г. и корабоплаването по него. Новото е, че реални ориентири придобиват неординерно звучащи за времето си теми – мерки във връзка със замърсяването на реката, регулациите за риболова и др.²⁹

Плеяда автори в страната, ориентировъчно двадесетина години след края на Втората световна война, определено засилват интереса си към свързаните с Дунава теми, който е валидно и до ден днешен. Става дума за писания най-общо като съдържание, тъй и строго профилирани – екологични, хидроложки, инженерни, стопански, риболовни и др. аспекти най-вече в (локални) български измерения³⁰. Освен това се отпечатват не

²⁸ *Inbert, L.* Le Régime international du Danube. Paris, 1951 ; *Turac, M.A.* Le Contribution des statuts du Danube au droit fluvial international. S.I. 1952 ; *Pordea G.A.* Le Régime international du Danube. Paris, 1949 ; *Cirkovic, St.* Le nouveau statut juridique international du Danube et le régime du secteur des Cataractes et des Portes Fer. Paris, 1957 ; *Почкаева, М. В.* Международно-правовой режим судоходства на Дунае. М., 1951; *Фандиков, П. Г.* Международно-правовой режим Дуная. М., 1955; *Логунов, В. Д.* Современный международно-правовой режим Дуная. М., 1958

²⁹ Международноправен режим на Дунава. Сборник. С., 1964. Съдържащите се в него материали: *Каменов, Е.* Международноправен режим на Дунава и Дунавската конференция от 1948 г. (данни за МДК с. 21-23); *Радойнов, П.* Международноправен режим на корабоплаването по Дунава; *Кутиков, Вл.* Международноправни проблеми на стопанското използване на Дунава в миналото и днес; *Стайнов, П.* Борбата срещу замърсяването на Дунава като проблем в международното право; *Пенков, П.* Правен режим на риболова по Дунава.

³⁰ Лимнология на българския сектор на река Дунав. С. 1978; *Стойнева, М.* Алгофлора на река Дунав (български сектор) и прилежащите басейни. С., 1990; Хидроложки изследвания по река Дунав в българския участък. Т. 1, С., 1981; Хидрологичен справочник на река Дунав. С., 1999; *Кожухаров, Н.* Лоция на река Дунав – български участък от река Тимок до поселище Силистра. С., 2001; *Дойков, В., Н. Генчев.* Дунав – реката на Европа. Русе, 1998.

малко туристически справочници, както и краеведски проучвания на градове, села, резервати, обособени райони от българското Подунавие³¹. Всичко това дообогатява познанията и спомага за още по-утвърденото възприемане на природния феномен в неговото комплексно възприемане като грижи, усърдие, опазване, взаимно доверие.

Погледнато в сравнителен план, съвременната специализирана национална историческа литература е значително „по-мълчалива“ във връзка по принцип с българското присъствие на Дунава през междувоенния период и впоследствие до 1944 г., така също и характерната за природната система международна обвързаност. При проследяване на външнополитическите отношения на България през въпросните години, спорадичното упоменаване на МДК по-скоро се явява под „шапката“ на топонима „Дунав“ в съответните му широки вариации – дунавски регион, акватория, геополитически конфигурации от дунавски държави, съседи на България с определителната географската идентификация, двустранни и многостранни политически и стопански договорености сред общността и с фактори извън нея, варианти на дунавски споразумения, технически съоръжения през реката и др.³²

³¹ Цанев, Л. Прозорец към Европа – река Дунав и пристанищен комплекс – Русе – история и съвременност, 2002; Дойков, В. Дунавски драгажен флот – половин век в служба на строителството. Русе, 2013; Река Дунав – поминък и култура. Материали от научна конференция, септември 2004. Тутракан 2006; Реката и времето: Сборник изследвания, Тутракан, 2010; Алманах за историята на Русе. Русе, 2007; Дойков, В., Радоев, Й., Й. Казаков. Български трицвет по Дунав (Страници за българското речно корабоплаване). Варна, 1985; и др.

³² Сирков, Д. Външната политика на България 1938-1941. С., 1979; Манчев, Кр., В. Бистрици. България и нейните съседи 1931-1939. Политически и дипломатически отношения. С., 1978; Гърдев, К. България и Унгария 1923-1941. С., 1988; Марков, Г. Българо-германските отношения 1931-1939. С., 1984; Димитров, И. Англия и България (1938/1941). Навечерието и началото на Втората световна война. С., 1983; Същият. Българо-италиански политически отношения 1922/1943. С., 1976; Христов, Хр. България, Балканите и мирът 1919. С., 1984; Спасов, Л. България и СССР 1917-1944 г. (Политико-дипломатически отношения). Велико Търново, 2008; Цветков, Пл. Европейските сили, Балканите и колективната сигурност 1933-1935 г. С., 1990; Същият. Мъртвородените съюзи Средните и малките държави в европейската политика октомври 1933 - октомври 1935. 1999; Същият. Колективна сигурност или неутралитет Средните и малките държави в европейската политика октомври 1935 - март 1938. 1999; Същият. Под натиска на Хитлер и Сталин Средните и малките държави в европейската политика 1938-1939. 1999; Кузманова, А. От Ньой до Крайова Въпросът за Южна Добруджа в международните отношения /1919-1940/. С., 1989; Златарски, Вл. Райхът и Царството Германското присъствие в България 1933-1940. 2014; Веков, М, П. Димитрова. Докладва „Наследник“. Т. I, Донесенията на българския пълномощен министър в СССР Иван Стаменов. Т. II. С., 2010.

Някъде из страниците на тази относително не малка по обем книжнина проблясва рядко артикулираното наименование „ МДК“, или по-точно преобладаващо косвените податки за наличността на подобна институция. Така по откъслечен начин става известно, че на нея се дължат толкова важни нововъведения като поставянето на километричните и предупредителните за движението знаци по реката, началните за страната стъпки в хидроложките отчитания, плавателните стандарти, специалните съоръжения по пристаните, фериботни връзки, някои облагородителни намеси по българския бряг и др. В крайна сметка и съпричастността ѝ към осъществявания солиден търговски обмен на страната по Дунава, подсигураността на туристическите плавания, разнообразните форми на общувания между държавите от поречието.

През междувоенния период по причина на различни конюнктурни съображения, поколенчествено следвани наклонности и валидните тогава обществени и политически предопределения спрямо Дунава, с изключение след средата на 30-те, на МДК и дела на българското присъствие в нея, на дейността им, заниманията им, инициативността им, отношенията им със широк кръг от контрагенти с оглед на вменените им координиращи функции и др., в страната до голяма степен са слабо познати и забулени. В превратните години след средата на 40-те години на XX век с тежщото клеймо на царската титулатура и новите реалности, очевидно интересът е още повече заслабва. При това както и в чисто регионалното общодунавско определение, тъй и оставените следи в конкретиката на националната административна, метрологична, стопанска и политическата действителност. Разбира се подобно е състоянието по отношение на екстраполираните иманентни събития от международния политически календар, с отредения им там сектор от присъствия, стремежи и предопределения, включително и на България.

В широките граници на темата историографският интерес проявен извън страната след 1945 г. се разпростира в няколко посоки. Едната от тях се отнася до събрания опит и теоретичен материал с оглед на юридически постановки по природни феномени, другата – конкретни проучвания за дунавския ареал във външнополитическите му и стопански аспекти, и накрая – по-обобщаващи съчинения за политики на държави и коалиции,

съсредоточени около мирни, военни и друг тип ситуации³³. Разбираемо, конкретните очаквания не би следвало да бъдат прекомерни, тъй като всяка национална историография по своему е ревнива и приоритетно се занимава със собствените си грижи, уклони, повели и хоризонти.

Специално подобреният подход по представянето на историографията в сравнителен план национална/чуждестранна при това в последователен ред за обособени периоди, ясно демонстрира твърде малобройните заглавия от българска страна по темата, в същата зависимост и автори, изкушени от нея. Въпросната констатация представлява още един мотив за ориентацията към подобно изследване.

Що се отнася до използваната изворова база, която впрочем се явява основно градиво в предлаганото изследване, тя се състои от различни по състав, характер и авторство документи. Най-ценни свидетелства по съставяне картината на проблемния кръг около темата се съхраняват в масива на Министерство на външните работи и изповеданията (МВРИ). Сред неговите километрично извисяващи се папки намира място и обособената специализирана колекция на МДК. Тя представлява незаменимия източник по отношение базовата информация за всестранната дейност на Комисията или съдържащата податки за съпричастността ѝ към определени събития, най-вече актуални с оглед на подунавското регионално пространство. Става дума за частичен набор от протоколи от сесиите ѝ, някои нейни юбилейни издания, установени отношения с редица международни институции (Общество на народите (ОН), стопански камари, Постоянен съд в Хага), статут на институцията в пребиващите страни, организирани международни конференции или срещи по темата Дунав и др.

Другата част от отложената информация се отнася до персоналната ангажираност, инициативност, поведенчески нагласи и присъствие на

³³ *Nijhoff, M.* The Legal Regime of International River and Lakes. Boston, 1981; *Radovic, M.* Dunav i njegov medunarodni položaj. Beograd, 1945; *Hertz, F.* Economic Problem of Danube States. London, 1947; *Stanciu, St.* România și Comisia Europeană a Dunării. Galați, 2004; *Chevallier, A.* La délégation française a la Commission internationale du Danube dans les années trente. Paris, 1993; *Taylor, A. S.* The Origins of the Second World War, P.B., 1965; *Carmi, D.* La Grande Bretagne et Petit Entente. Geneve, 1972; *Bach, A.* The Danube Basin and the German Economic Sphere. Lonon, 1944; *Barker, E.* British policy in South-East Europe in the Second World War. London, 1976; *Волков, В. К.* Мюнхенский сговор и балканские страны. М., 1978.

България спрямо МДК и отделно на страната в системата на многонационалната институция. Въпросният кръг от теми и зависимости става разкриваем от архивния материал, представляващ преписката на българския делегат в МДК с МВРИ и обратно; решения и резолюции на самото министерство; изискани, предоставени и по сетнешната съдба на експертните становища съобразно отправените в тях препоръки от отделни или група специалисти по определени проблеми; крайни заключения от отговорните фигури в сферата на външнополитическите отношения на Царството (външен министър, премиер, политически директор или главен секретар на МВРИ) и др. Неотменима част от подобен тип документация представлява донесенията и осъществените сондажи от българските дипломатически представителства в чужбина, и на чуждите в страната. Прочее, чрез целия комплекс от свидетелства става възможно и определянето на отношението на управляващите в България по принцип към северно разположения природен феномен като такъв, и до колко при конкретните условия в периода между двете световни войни те проявяват склонност да разчитат на предоставяните типични за него характеристики, предимства и възможности.

От голямо значение за проследяване на водещите аспекти по тематиката са материалите от международно-правов характер – Ньойски договор, ОСД, НС в тази си последователност, “Acord”-а, “Modus vivendi”. В случая изключително полезни се оказват документалните приложения, които са добавили към своите творения чуждестранните изследователи Фандиков, Росети, Бухач, Почкаева и др.

Накрая, към тази доста пъстра картина от архивни носители по темата, следва да се добавят документите, отложени се в специализираните институции на страната – Отделението по корабоплаване към Главна дирекция на железниците и пристанищата, Върховния жп и пристанищен съвет, Дирекцията за настаняване на бежанците, както отделни сбирки в Държавния архив – Русе, лични свидетелства и др.

Естеството на избраната тематика, нейната специфика, както и обстоятелството, че периода до сформирането на МДК по никакъв начин не представлявал „голо поле”, предполага задължението ретроспективно

да се проследят корените на модерните междудържавни отношения съобразно навигацията по Дунав. Началото е поставено в самия край на 18-ти век, постепенно се изпълват с конкретно съдържание термините „международни реки“ и „свободен режим на корабоплаване“ в годините след Виенския конгрес (1815 г.), когато се извършват регулации по Рейн, Маас (Мьоз), Мозел, Шелда, впоследствие са обхванати Висла, Днесър и Прут, а през 1831 г. – Елба, Везер и Елмс.

По същото време големият Дунав остава извън всякакви подобни споразумения. Причината е, че Турция не е страна във Виенския конгрес, а и видимо по никакъв начин и не е намерена да участва във въпросния процес. Едва няколко десетки години по-късно, на Парижкия конгрес 1856 г., на Източната империя ѝ се налага да се присъедини към виенските речни правила, но по специфичен начин. По силата на договореностите от френската столица и във връзка с обявяването на Дунав за международна река, напълно свободна за широк корабоплавателен достъп, се явява сериозния проблем със затлачената с пясък т.н. морска част.

Става дума за подходите към неговата делта и незаинтересоваността на Високата порта да положи технически усилия във връзка с разчистването на образувалите се там пясъчни наноси. Независимо от явилите се неудобства, формално правилата за свободно от всякакви ограничения корабоплаване остават валидни за крайдунавските държави. В качеството на изключение, временно грижите по осигуряване на необходимите условия за възстановяване движението по реката при вливането ѝ в Черно море, – маркирано от пристанищното градче Сулина, съответно до Исакча, е поверено на специално учредена комисия. Наименувана е Европейска дунавска комисия (ЕДК), в чийто състав влизат представители на: Франция, Австрия, Великобритания, Прусия, Русия, Сардиния и Турция. За управата на останалата част е предвидена Дунавска крайбрежна комисия (ДКК) в състав: Бавария, Вюртенберг, Австрия, Турция, придружена от опция за участие на дунавските княжества Сърбия, Молдавия и Влахия. Титулярните ѝ права по същия договор, на определен етап следвало да заработи и поеме функциите на ЕДК.

Основното предназначение на ДКК се състояло в осигуряването на необезпокояван международен трафик от началото до края на плавателния Дунав. Това обаче се оказва фикция, тъй като не и се предостави възможност да се конституира и да влезе в ролята си. Причината е, че година по-късно, през 1857 г, когато четворният регионален формат подготвя документите на комисията, по изрично настояване на Австрия се залага постановката дунавското корабоплаване да бъде запазена марка само на крайбрежните държави. Останалите европейски субекти по договореността се възпротивяват на ограничителното определение и не разкриват санкция за нейното функциониране. Заложените намерения в Парижкия мирен договор от 1856 г. по отношение на свободното международно корабоплаване по реката се реализират в ред обратен на предвижданията (в инверсия) – с интернационална приморска част (реална практика, встрани от замисъла), и ограничено в разписания смисъл по останалото си протежение (също действащо, но реверсивно на съдържащите в договора предписания). . При тъй или иначе трайно установилата се схема, за Дунавската монархия се създават необезпокоявани възможности за окрупняване на имперската флотилия и отстраняване по реката на всякаква възможна конкуренция в това отношение. Очертаната картина се променя след Първата световна война, и то не по радикален начин.

Във въвеждащата част са включени някои уточнения във връзка с договорно-правовата терминология. По причина, че е немислимо Дунав да се възвърне към лоното на предишния си палиатив, реалностите на новоконструирания му статут на международна (интернационална) река изискват някои уточнения.

В по-неутралните си нюанси, фигуриращ като „Международен воден път“, терминът „International fleuve“ е дефиниран от Ж. Корню като „воден поток, който в естествената си плавателна част разделя (гранична река) или пресича (река, преминаваща) териториите на няколко държави, и който е подчинен на специален правен режим на международно управление“³⁴. Международните реки са неделима част от териториите на държавите, през които преминават. Вододелът между две или повече

³⁴ Корню, Ж. Юридически речник. Осмо преработено издание. С., 2004, 646.

срещустоящо разположени държави следва да бъде определяна по средната линия на реката. Обаче необходимостта от подсигуряване на безаварийно корабоплаване, както за тях самите, така и за останалите ползвачи го, измества разграничителните очертания по най-дълбочинните показания на талвега³⁵.

Не съществуват разминавания в разбирането, че след като става дума за реки, които влизат в зависимости с варианти на териториални разделения между крайбрежни държави, възниква необходимост от международноправно регулиране по отношение на използването им. Международното речно право не е подвластно на определена кодификация. Конкретното съдържание, което се предполага да съвместяват неговите норми, опират до три основни критерия. Политически – границите между крайбрежните държави; географски – плавателният път да достига до море; и функционален – въвеждане на ясни условия за необезпокоявано корабоплаване.

Несъмнено в конкретния случай третият фактор е най-важен. Разбирателство по него става възможно след като се премине през период на съставяне на правила, с последващо промулгиране от ангажираните държави на разписания в ОСД международноправов режим³⁶. По такъв начин се установява свободно и сигурно движение на плавателни средства както между контрагентите в регионалното съобщество, тъй и извън него. За илюстрация могат да бъдат посочени данните от статистическия годишник на Румъния. Според съдържащите се в тях показания, в Сулина през 1937г. например е регистрирано преминаването на следния брой кораби по националности /флагове/: на Великобритания – 46 ; Белгия – 2; България – 1; Германия – 59; Холандия – 3; Гърция – 163; Дания – 1; Египет – 12; Югославия – 10; Италия – 125; Норвегия – 1; Панама – 1; Франция – 4; Унгария – 12; СССР – 12; Турция – 13; Швеция – 1³⁷.

³⁵ Морфов, Б. Цит. съч., 54.

³⁶ Българският парламент ратифицира ОСД през 1923г. *Държавен вестник*, бр. 3, 4.IV.1923 г.

³⁷ ЦДА, ф. 176К, оп. 25, а.е. 81, л. 1.

ОСД остава универсалното определящо споразумение в правния свят по смисъла на международното речно право до неговата подмяна през септември 1940 г. Епизодичните актове по презастраховане по теми, незасегнати в Статута, до обявяването му за нищожен, в повечето случаи остават само на хартия³⁸. Това обстоятелство означава, че става дума за един прецизно изработен международен документ. През следващите четири години плавателния режим (там, където е възможно да бъде осъществяван) се определя от т.н. „Временни правила“. Неоспорван е предикатът на Германия в инициативата при тяхното съставяне и въвеждане, както и по-късно при упражняваните управленски функции и практики до 1944 г.

След Втората световна война се пристъпва към принципно различна регулация на корабоплаването по Дунава, почиващо на моноинституционална структура. През 1949 г. се конституира Дунавска комисия (ДК) на базата на приетата през предходната година Конвенция за режима на корабоплаване по Дунава. Редица обективни фактори обуславя количествено възрастване на правнонормативната база по отношение на дунавската проблематика. Тя става и притегателен център за голям брой изследователи юристи.

В края на встъпителната подредба е вместен кратък преглед на българското участие в международните дунавски събития от 1878 г. до финала на Първата световна война (октомври 1918 г.). Въпросните действия се основават на настояванията на официална София за споделеното приобщаване на страната към състава на ЕДК. Разгледани са двата случая на проявените амбиции в това отношение. Първият се отнася до Лондонската дунавска конференция, състояла се в началото на 1883 г., която се събира за да бъде удължено функционирането на комисията с над две десетилетия. Българското правителство делегира двама свои представители за да афишират това си искане, но те така и не биват допуснати до конферентната зала. Вторият е свързан с договора между състава Четворния съюз и Румъния от май 1918 г., според който ЕДК се преименува в Комисия за дунавските устия (КДУ) с непроменен периметър, но с нов състав, включително с участваща България.

³⁸ Международно правен режим на Дунава. Сборник. С., 1964, 186, 187.

Скорошният финал на войната осуетява намеренията по преустройство на ЕДК в КДУ. При формиралите се международни и военни обстоятелства през периода от Освобождението до края на Първата световна война двукратните опити българската държава да се нареди сред участниците в ЕДК се оказват напразни.

Дисертацията се състои от две обособени части, всяка една от тях съставена от по няколко принадлежащи им тематични заглавия. Част първа е озаглавена: „Дунавските дела, следвоенните регулации и България (1918-1933 г.)” и се спира на отправната за темата договорно-правна база с последващото ѝ приложение на европейския проект в практиката. Т.е. става дума за разглеждане на постановленията на Ньойския договор с оглед на Дунава и изготвянето на ОСД на конференцията в Париж (1920/1921 г.) с участието на български представител. Последван е от текст, който разкрива дейността на МДК в годините до 1933 г., период, белязан от най-сериозните и градивни въвеждания и достижения в работата на МДК, частично дължащо и на персоналното българско присъствие в нея в лицето на Г. Лазаров.

За разлика от разнасящите се преди и по време на Парижката мирна конференция (1919 г.) злокобни прогнози за тракийските и македонските земи, случаят съобразно българската дунавска граница несъмнено изглежда несравнимо по-спокойна. След сключване на примирието през ноември 1918 г. по Дунава се настаняват съглашенските военни власти. Главното командване на силите от Антантата въвежда съответния ред в корабоплаването по реката. На конференцията във френската столица специално съставения орган „Комисия по интернационализиране режима на пристанищата, пътищата и жп” се обединява в разбирането да бъдат оповестени основополагащите принципи, върху които по-късно да се базира цялостната устройствена система. Преди всичко става дума за интернационализиране на плавателните реки на Стария континент; следва пълна свобода на корабоплаване, равенство на флаговете и зачитане суверените права на крайбрежните държави.

В подобен дух са съставени клаузите, отнасящи се до победените и прибрежни на Дунава държави, включително и България. Отдел II на глава II на Ньойския договор се отнася до проследяваната материя. Частта е озаглавена „Клаузи относно Дунав“. Първият от тези членове с пореден номер 219 прокламира международния характер на Дунава от германския град Улм до Черно море, заедно с „всяка плавателна част от тази речна мрежа“. Провъзгласява се „пълно равенство“ за международните пътища, поданиците, имотите и флагите на Съюзените и сдружени сили. Нататък е записано, че същото се отнася за крайбрежните държави и тези, които се ползват с клаузата „на най-облагодетелстваните“. В следващите клаузи е заложено съгласенското виждане за виждане за следвоенното институционално устройство на Дунава. Общовъзприетите принципи в пълна степен са валидни и за България. Нейното име във „визионерска“ част се явява двукратно, при това в делови и ангажиращи за дунавската кауза функции – като представителство в Международната дунавска комисия (МДК), така също и при изработването на Окончателния статут на Дунава (ОСД).

В успокоителен тон звучат също текстовете за размера на събираните такси и правилата при осъществяването на транзита. Посочва се, че критерият за размера на таксите ще бъде определян „по справедлив начин“, единствено и само във връзка с разходите „по поддържането и подобряването на реката“. И нататък – транзитирането на стоки, товари и пътници ще бъде осъществявано съгласно международно валидни правила, договори и споразумения. При подобни афиширани намерения, необходимо е да се отбележи, че съобразно наложените по мирния договор от Ньой редуцирания на българските гранични очертания от юг и от запад към вътрешността на страната, съпроводено и от безподобното икономическо санкциониране на страната, по никакъв начин не е съпоставимо с оглед на дунавската част. Подобни съсипителни постулати очевидно не я сполетяват и не съществуват основания да бъдат очаквани в бъдеще.

Следващият текст се отнася до изработването на ОСД в Париж през 1920/1921 г., също с участието на българския представител в хода на няколкото конферентни срещи по този повод. В началото на август 1920 г.

се провежда първия кръг от дебатите, след което следва временно прекъсване. Домакините предлагат текст и структура на документа, който да послужи като базов при дискусиите. Предвид все пак на краткото време за подготвяне на първообраза на дунавския статут, част от предлаганите в него положения са съгласувани между великите сили в победилата коалиция; друга – следва да бъдат персонализирани като неподправена френска инициатива. Освен това не бива да се подминава положението, че на конференцията участват пълноправно още пет по-малки държави от кохортата на победителите, с доминация на крайбрежни на реката. Цялостният състав на институцията се допълва от още 4-ри със същата географска съпричастност, обаче с наложени политически санкции по силата на наскоро подписаните мирни договори, но тъй или иначе с относителната тежест на съвещателен глас.

Независимо от възникналите в хода на работата на конференцията противоречия, неразбирателства и конфронтации между участващите държави, те все пак те успяват да изработят работен вариант (прототип) на ОСД. Текстовете му са регламентирани чрез гласуване на първо четене. Както вече имаше възможност да се отбележи, въпросната процедура отнема доста време. На есенната среща приблизително се налучква духът на подготвяния статут, неговият вид и съдържание, прояснява се конструкцията на документа, регулаторните механизми на корабоплавателния режим по реката, и по-важното – структурата, прерогативите и подлежащите на синхрон лостове на замисляната организация. Следва да се отбележи, че представителят на официална София не скрива въодушевлението си от възприетия искрен и делови тон на срещата в Париж, до степен отзвукът от участията му да станат заразителен пример за останалите колеги.

През ноември 1920 г. конференцията временно се разпуска с приет примерен вариант на ОСД и възможности за по-обстойно дообмисляне на окончателния вид на документа. Международният форум през април 1921 г. се събира на своята трета сесия. Предстои проектът за ОСД да се разгледа, коригира и допълни на второ четене.

Третата и последна сесия на конференцията за дунавското устройство в Париж, също като предишните, е съпроводена от

разгорещени спорове и съществуваща реална възможност в определен момент да не приключи успешно. Както вече бе отбелязано, редица делегации подновяват свои предишни предложения, някои които изцяло противоречат на постигнатите компромиси на вариантите от първо четене. В делови порядък следват конкретни забележки за подмяна на терминология, словоред и др. Като се вземе под внимание, че самия регламент при второ четене е достатъчно разточителен, се изясняват причините за продължителността на срещата и съпътстващите работата ѝ трудности. Както и през отминалия период румънската делегация не се разделя със своята опърничавост. Това ѝ поведение в определени моменти поставя конференцията пред възможността от ново прекъсване. Подобен нежелан финал е предотвратен благодарение на задружните усилия на представителите на великите сили и някои от останалите участници. По такъв начин се налага приемлив ритъм на работа, но поради незаглъхващите контриращи обструкции, крайният вариант на Статута остава лишен от категоричност във формулировките, на места се допуска двусмислие. Тъй или иначе бумеранговият ефект се проявява с по-късна дата, когато Румъния настоява за преразглеждане на някои от базовите постановки в ОСД.

ОСД е подписан от всички делегации на конференцията на 20.VII.1921 г., а в сила влиза на 1.X.1922 г. Българският представител го определя като „*magna carta*” за Дунава, а на другия класически език би звучало като „катехизис“. За разлика от стилистиката и назидателния тон в териториалните, икономическите и военноограничителните клаузи на договорите от Версай, Ньой, Сен Жермен, Трианон, също и Севър, ОСД като профилирана неразделна част от следвоенните съглашенски устройствени визии, следва да бъде възприеман като тяхна идейна, практическа, езикова, че даже и политическа контраверсия. Редом с порядъчно префасонирания териториален облик на части от Стария континент и несретната съдба на засегнатото от въпросните декретирано население, икономическата обреченост на държави и народи, както и всепроникващата политическа профанизация, в точно определени клаузи на четирите изброени договора и фиксираното им продължение – Статута, се лансира различна философия, заложи са и друг тип начинания. При тях се разчита на уважителни отношения между отговорни институции в

целокупния спектър на дунавските държави и извън тях, разбирателство по възлови за спецификата на реката навигационни проблеми, както и на доверителни периодични виждания във формата на конституирания международен орган. Участието на великата съглашенска триада в комбинацията не излиза извън регламентирувания общ договорен процес. В персонален план те не са натоварени с никакви извънредни пълномощия, равнопоставени са с всички останали, а в хипостаза им на недунавски държави са с мисията да бъде регулатори и балансьори в проектирувания замисъл.

Несъмнено става дума за смело намерение по прилагане на нови и с променени очаквания моменти от международната преговорна практика. Заложените в новоприетия ОСД принципи, правила и разпореждания вещаят коренно различни от предишните отношения най-вече между дунавските, и въобще ангажираните към въпросното дело държави. Сигурна предпоставка за това е поставянето на много по-ефективна и улеснена основа навигацията, финансите, митническите правила, съобщителните средства и др. В документа прозира неподправеното желание за формиране на обединителен климат между държавите.

Непременно следва да се отбележи, че ОСД е документ, възможно най-демократичен по дух и съдържание сред кръга от подобни споразумения за други международни реки. В него не съществуват дискриминационни клаузи, ощетяващи в определена степен една крайбрежна държава за сметка на друга. В спогодбата за Рейн например е регламентирана възможността Франция да ползва водната сила на реката около граничната германо-френска зона, както и да отклонява от течението ѝ по ръкави за нейните, свързани с напояването потребности. На Белгия пък се дава правото по същия начин да захранва канала Рейн – Мьоза. Подобни асиметрии в ОСД под никаква форма не са присъствали в дневния ѝ ред.

Следващият текст се отнася до дейността на МДК до края на 1933 г. Представителството на Комисията се събира двукратно през годината съответно на лятна и зимна сесия, като седалищата се установяват в различни дунавски градове. За кратко е в Будапеща, после следва Братислава, Виена и пр. Ръководството на институцията се сменя през

половин година на ротативния принцип по азбучен ред сред участващите държави. Председателстващата фигура подготвя и провежда сесиите, оглавява и Изпълнителното бюро, което му съдейства в цялостната работа. Целта е на събирания постепенно да се въведе цялостно съгласуване на извършваната по реката дейност. Комисията стартира с изработването на уставен правилник (1921 г.), по-късно се изясняват правилата на навигацията (1924 г.) и транзита (1923 г.), въвежда се унификация в понятийния апарат и метрологичните стандарти (1922 г.), правилник за полицията (1924 г.) и редица други. Постига се разбирателство за сътрудничество с други международни организации – Обществото на народите (ОН), Хагски съд, разни търговски камари, съобщителни компании. На приливи отливи върви процеса по договаряне мерките по регулацията на корабоплавателния режим през невралгичната точка на реката – Железни врата. По тази тема се налага провеждането на няколко извънредни сесии, но този проблем винаги остава деликатен за МДК и отнема много от енергията ѝ в края на 20-ти и началото на 30-те години. Ако в комисията през началния период с цялата условност възникват търкания между победители и победени, след средата на 20-те актуалност придобива драматичния конфликт между Кр.СХС и Румъния. Българският представител Г. Лазаров през разглеждания период на два пъти (1925 и 1931 г.) заема председателското място и с умерения тон и балансираното си поведение, заслужено успява да спечели уважението на своите колеги.

В началото на 30-те години, поради прекомерното „насищане“ на международните отношения с политическо острастяване, „романтичният“ период от битието на МДК върви към своя финал. Набиращата икономически потенциал Германия отчетливо заявява своя интерес в дунавско-балканския регион. Берлинските ръководители умело използват конюнктурата на отшумяващата световната икономическа криза за да превърнат възрастащите капацитети на стокообмена по Дунава в изкусно следвана от тях стратегия. С постепенното налагане на подобни тенденции, върху Комисията връхлитат отгласите на глобалните политически сътресения на Стария континент. В дейността си тя бива въввлечена в другата реалност – изпитания, драматизъм и трудни артикулации.

Условностите на хронологията, естеството, разположението, последователността и съдържанието на проследявания материал, налага след края на първата част вниманието да бъде съсредоточено най-вече в конкретиката на българските политически възгледи по отношение на дунавската проблематика. Обединяващото заглавие е „Бележки върху българската дунавска политика“. Подзаглавията илюстрират пропуснатите възможности за пълноценното възползване на страната от предимствата, които предоставя Дунав съобразно участието ѝ в МДК, а от тук и логичното отдръпване от участие в ред печеливши икономически схеми. Става дума за „Дунав – възможност за насърчителна ориентация“, „Дунав – подминатият от българската действителност“. Факторите за подобно negliжирано отношение към северно разположената природна даденост са множество. Видният български географ Ан. Иширков в своя студия обръща внимание на предиката в това отношение. „Ние българите – смята ученият – сме сухоземен народ, за нас водната повърхност е страшилище, корабът – дърво без корен... Плавателната вода вместо да разшири нашето движение, тя го спира... Ние сме роби на земята; тя ни храни,... но тя ни държи същевременно ревниво в яки окови, ние сме свързали тясно нашата съдба с нея. Липсата на флота и страхът от морето предали характерен отпечатък върху цялата наша история и антропогеография.“

Част втора от дисертацията е озаглавена „Многострадалната Международна дунавска комисия; България не до толкова... (1934-1940 г.)“ Началната студия „От сиптоми на напрежение до ерозия“ разкрива затрудненията, които изпитва МДК след идването на Хитлер на власт, ревизионистичния му поход срещу версайската система, включително и по отношение на Дунава. Всичко започва с териториално-административните преобразования от януари 1934 г. Всички съществуващи провинциални обособявания в законосъобразна рамка преминават под върховната юрисдикция на централните институции в Берлин. При това положение възниква въпроса за двойното представителство на Бавария и Вюртенберг в МДК. Германия държи на запазване на статуквото, позовайки се на Версайския договор; западните демокрации се придържат към принципа „всяка държава с по един представител“. Българското външно министерство също се включва в полемиката. Централата е информирана

за палитрата от битуващи мнения, като се спира на палиативното становище при гласуването Царството да се присъедини към „вота за некомпетентност“. Това означава прехвърляне на проблема към други международни институции. Прочее такова е и решението на МДК – при положение, че все пак се изчерпат „вътрешните“ възможности за споразумение, случаят да се препрати към ООН. Ако Берлин не се съгласи с неговото заключение, следващата инстанция е Постоянния съд в Хага. Междувременно през лятото на 1936 г. Германия на свой ред контрира с оповестяване за цялостно преобразуване вида на речните комисии, настоятелни щения за участието ѝ в ЕДК и др. Упоритите ѝ усилия във въпросната насока и неблагоприятния международен климат за тяхното реализиране довежда до взетата кардинална мярка от Берлин. Ръководството на Райха приобщава Дунава към общността от реки, които в националната територия на държавата се лишава от международно наложени ѝ обвързаности. На 14.XI.1936 г. Германия денонсира разпоредбите на Версайския договор за международните реки, с което изцяло се преобръща политическата, икономическата и устройствената картина в дунавския регион. На 41-вата (зимна 1936 г.) сесия МДК се събира с намален състав – вместо 11 – 9. Това поражда дебати около кворума. Общо взето обаче съставът му приема спокойно обстоятелството, че очерталия се дефицит на километри в най-горната част от реката по същество не е заплашителен за международно регламентирания режим за останалата ѝ част.

Българският делегат освен участието си в текущата работа на комисията и председателството, твърде често по възникналите казуси му се налага да предоставя експертните си заключения на ръководството на МВРИ. Външнополитическото ведомство, поради стеклите се обстоятелства около ревизионистичните действия на Германия, за разлика от индеферентното си поведение през предшестващия период, понастоящем видимо засилва вниманието около дунавската тематика.

„Поетапно окъсяване на Международния Дунав 1938/1939 г.)“ е следващата тема във втората част на дисертацията. През 1938 г. Германия като първопричина и предизвиканите импулсивните явления в европейските международни отношения, трайно обсебва ежедневието на

континенталния политически календар. Ако в рамките на годината очертаващите се политически тенденции и прииждащите реалности е възможно да бъдат квалифицирани като силно обезпокоителни и тревожни, то те екстраполирани към МДК са без уговорки, разтърсващи. На 12.III.1938 г. германския Вермахт навлиза в австрийска територия за да осъществи така известния Аншлус на съседна на Райха държава. Този безпрецедентен за тогавашната политическа действителност акт е с непосредствени последствия за отърваващия се от ледовете и навлизащия в обичайния си делови ритъм Дунав. Германия удължава националните си притежания на реката с 343 км., така общо те стават 708 км., като по този показател се нарежда на второ място след Румъния. Терминологичното определение по случая е „германски държавен воден път”. Очевидно предстои принудителното преместване на седалището на МДК от Виена. Германските власти декларират, че няма да създават трудности, а ще съдействат, включително и за провеждането на нейната лятна сесия в доскорошната австрийска столица. На нея представителството на МДК олекотявя с още един участник, приема се централата ѝ да се премести в Белград. След изтеглянето на централата на МДК от Виена в Белград, Германия се разтоварва от възможна, дори и най-формална обвързаност със символиката на дунавската организация. Тази промяна изцяло освобождава инициативността на нацисткото ръководство по отношение на плановете и намеренията му по посока на въпросния географски вектор.

В този смисъл от негова страна през лятото на 1938 г. се организира проучвателна мисия на Марциус и Баур в столиците на дунавските държави, включително и в София, относно готовността им МДК организационно да претърпи промени. Отнася се до това съглашенската триада – Великобритания, Франция и Италия да бъдат отстранени и Германия да оглави дунавското съобщество. Посетените държави се изказват скептично на лансирания от функционерите на Райха план. По същество обаче осъществената обиколка на тандема представлява ясно предупреждение за планомерно осъществяван настъпателен процес в региона, чиито механизми те първо се задвижват. Предусещейки въпросната тенденция, демократичните западни държави правят отстъпки на Румъния по линия на ЕДК, а що се отнася до България това съвпада със

Солунската споразумение от лятото на 1938 г. по премахване на ограничителните клаузи във въоръжаването над страната.

С разкриване посоката на териториалните трансформации на Стария континент, те следват своя забързан метрономно отмерен ритъм. Минава само месец и няколко дни от четворното Мюнхенско съглашателство за чехословашките Судети и преминаването им към Райха, когато следва „артистичното“ решение в двойно редуцирания му състав (Германия, Италия) за Първия виенски арбитраж. На 2.XI. 1938 г. тандемът регламентира Чехословакия, или колкото е останало от нея, да „задели“ в полза на Унгария териториите на Закарпатска Украйна и южните части на Словакия. Това обстоятелство по най-пряк начин рефлектира върху ситуацията по дунавското протежение.

Фактически промяната е свързана в километричните изменения по дунавската траектория между две съседни държави от поречието. Важно обстоятелство е, че и Чехословакия и Унгария са участници в МДК, но вече с различаващ се „профил“ в тази общност. Чехословакия си остава с пристанището Братислава и още 20 км. от реката, но цялата останала част от крайбрежието ѝ преминава към Унгария. При очерталото се разположение, разбирателство между тях не би могло да се очаква нито в двустранен план, нито пък в рамките на МДК.

Комисията при поредното си събиране в новата ѝ резиденция в Белград, е поставена в изключително деликатно положение. Посетнешните ѝ ходове са изпълнени с изпитания и са порядъчно обтекаеми, логично съпроводени от трудности при осъществяване на регулативните ѝ функции по реката.

Германия от друга страна, твърде малко я вълнуват дилемите, пред които е изправена МДК. Тя непоколебимо следва своите интереси и предназначения, независимо от начина на тяхната реализация. На 1.III.1939 г. в Букурещ, по напълно легитимна процедура и подпомогната от Италия, Германия става равноправен участник в ЕДК. Събитието се приема одобрително от международната общност като успокоителен тон в действията на Берлин, а най-вече от участниците в МДК.

Веднага следва да се отбележи, че приповдигнатото настроение в МДК трае по-малко от две седмици. На 15.III.1939 г. нацистките военни формирования навлизат в Чехословакия, като за деня окупират и малкото останало от суверенната държава. Словашката част, през територията на която преминава изцяло „чехословашкия Дунав“, формално на същата дата провъзгласила се за „самостоятелна и независима“, три дни по-късно вече се намира под протектората на Германия. В такъв случай Берлин в миг разсейва обмисляната сговорчивост с недюнавските държави във формата на МДК, било да влезе в тон с политически наклонности на съставлящите организацията прибрежни на реката държави.

Несъмнено за Германия е без всякакво значение с каква натовареност е презумпцията ѝ спрямо държавите от поречието на Дунава – арогантна, благоприлична, въздействаща, принудителна или някаква друга, по-важното в цялост въпросната акватория да бъде овладяна. Що се отнася до териториално по-близкият ѝ обсег, очевидно желаният ефект се постига с по-крути мерки, докато противоположният, отдалеченият, изисква значително по-търпеливо отношение, понякога даже и галантни обноски.

Следващата поредна част е озаглавена „Международната дунавска комисия сред предвоенни, военни и неутралистични турбуленции (1939/1940 г.)“ След средата на март 1939 г. МДК изпада в остра кризисна ситуация. Първоначално по причина, че чехът Холева овакантява председателското място с последващи напрежения около неговия наследник. Следва дълготрайни спречквания около кворума и легитимността на решенията. Чрез много сложни намеси, ходове и уговорки лятната сесия за 1939 г. достига до трудни решения само по нетърпящи отлагане въпроси.

Агресивният акт на Германия от 1.IX. 1939 г. с нахлуването в суверенна Полша, поставя международните отношения на континенталните държави в съвсем обновена ситуация. За всички е ясно, че това няма да бъде единствената „спирка“ на Берлин. По подобаващ на извършеното предизвикателство начин, отговарят от Лондон и Париж – състояние на война. Цялостното разместване на политическите и военните пластове изискват своите актуални отговори с последващо

пренастройване и адаптиране. Подобен е случаят с МДК. Като организация, обединяваща интересите на не малък брой държави, при това нееднотипни по географски, политически и идейни белези, тази задача не се оказва никак лесна.

Налага се спешно събиране в Белград на Изпълнителното бюро поради възникнали множество неуредици. Секторът Железни врата се оголва от към специализирано подготвения му персонал, поради привикване на набори във военните рекрути на Югославия и Румъния. Разпратените уведомления до съответните военни власти, срещат бързите им одобрителни реакции. Отпечатъкът воюващи/невоюващи държави поражда съответните дебати и корективи по отношение на щатния състав на МДК от към национална принадлежност. Актуалният политически статус на Комисията се явява най-значимия въпрос. Участниците единодушно се обединяват в разбирането за изцяло неутралния облик на организацията. В практичен план това означава непредубедено и еднакво отношение към всички знамена и кораби на нации, преминаващи по Дунава.

Българският представител Г. Лазаров предстои да председателства комисията в края на 1939 г. в една много напрегната обстановка между самите участници в нея. Независимо от тягостната ситуация, с постовите си в МДК се разделят представителите на Великобритания и Франция. Сесията одобрява мерките за засилване на охранителните мерки в участъка на Железни врата, и най-важното – потвърждава за пореден път неутралния облик на институцията.

През първите месеци на 1940 г. районът на Дунава, контролиран от МДК е относително спокоен. През април обаче се забелязват индиректните проявления на военното противопоставяне – опит саботажни действия на британски специални части по реката, в отговор – сондажи от германска страна за поемане под нейно ръководство охраната на дунавския участък на МДК. Самите представители в Комисията полагат усилия по обезопасяване на отреденото ѝ пространство, но без осезаем ефект.

Поредният материал в хронологичната подредба на труда е със заглавие „*Volens nolens* * или подмяната на една идентичност” [*щеш нещеш (лат.)] и разкрива пътя на „закриване” на МДК и преминаване на формата под водачеството на Германия. До към края на лятото Централен и Долен Дунав са относително спокойни региони поради съсредоточаване вниманието на воюващите по други географски посоки. Актуалният състав от системата на крайбрежни на МДК държави, независимо от периодично явяващите се интриги и търкания между тях, успяват по допустимо балансиран начин да запазят съвместните си интереси. Освен това, макар и с известни нюанси, остават привързани към принципите на неутралитета.

При очертаващата се ситуация на относително спокойствие в акваторията, макар и предопределена и неизбежно клонящата тенденция по посока на явното недалечно обсебване от страна на Райха, става възможна изненадващата намеса на един значим фактор. Именно той внася скорострелно разбъркване в разумно функциониращия каданс на системата. Подадените импулси предизвикват действия и процеси необмисляни и неподвиждани, поне с оглед на скорошния събитийен развой. Факторът се назовава СССР.

В самия край на юли 1940 г. след ултимативно заявление до Букурещ, социалистическата държава окупира Бесарабия и Северна Буковина. Въпросната авантюра предоставя възможност на великата сила териториално да се установи в устието на голямата река. В този смисъл следва афиширане на съответни претенции, до степен близки до припознаването ѝ като равнопоставен конкурент на Германия в региона.

При създалата се комплицирана ситуация, с появата на мощен конкурент в Подунавието, Германия форсира плановете си във визираната географска посока. По тази причина, в средата на август 1940 г. Берлин разпраща до четирите съкрайбрежни и намиращи се в състава на МДК държави, специална нота. В нея подробно се посочват несъобразностите, пред които понастоящем се намирала Комисията. Най-вече свързани с това, че е управлявана от англичани и французи, а Берлин не можел да стои подлаган на изненади. По тези причини тамошните

управляващи смятали „ да се прекрати дейността... на неспособната на решения“ Комисия. Нататък следват конкретните предложения за мястото на срещата, състава на поканените и др. Българската страна внимателно проучва условията от нотата, преценява неудобствата, но смята отказа за невъзможен. Заседанията се провеждат във Виена от 5 до 12 септември 1940 г. Последователно се обсъждат базовите постановки с водещата роля на Германия, процедурите по ликвидация на МДК, финансови въпроси, администриране на Железни врата и др.

При явилата се конкуренция Берлин смята да си вземе своето от останалото протечение реката. По тази причина изготвя свое виждане за новото устройство по Дунава и свиква въпросната конференция във Виена. Междувременно, чрез упражнен натиск върху Румъния, Райхът всячески спомага за обемната реализация на Втория виенски арбитраж и съответстващото облагодетелстване на Унгария с Трансилвания. Румъния е състояние на колапс, разделяйки се с получените щедри дивиденди от участието си в Първата световна война.

Темата за възвръщането на Южна Добруджа към България несъмнено е също част от компонентите в румънската териториална проблематика, подлежаща на обновена политическа визия и съответна трансформация при формираната се военновременна ситуация. Скорошният реализуем вариант на промяна в статуквото се уговаря на 27.VII. 1940 г. в Залцбург на среща между българската и германската страна. Предстои Райхът да упражни поредното въздействие върху Букурещ, а финалните акорди по акта на възвръщане да се договорят между преките контрагенти. Най-сетне на 19.VIII. с.г. в Крайова започват същинските преговори, обаче съпроводени от множество трудности. На 2.IX. българската страна се обръща към германската и италианската външнополитическа централа с призив за спасителна намеса. Междувременно Румъния на 5.IX. е разтърсена от дълбинна вътрешнополитическа криза, включително съпроводена от абдикацията на крал Карол. Намесата на Берлин и Рим дава своя ефект и на 7.IX се подписва Крайовският договор за възвръщането на Южна Добруджа към България. Съвпаденията по дати от срещата във Виена правят впечатление. Следва да се добави: финал на нейния първи кръг – 8.IX.;

следва двудневен антракт по текста на „Временната спогодба“; на 9.IX. Министерски съвет на специално свикано по случая заседание със своя телеграма № 9 „натоварва“ Г. Лазаров „да подпише изработената във Виена спогодба“; на 11.IX. се провежда второто четене, а на следващия ден в 16 часа договореността е подписана от всички присъстващи.

Възстановяване на една дългоочаквана справедливост срещу промяна в статута на държава с неутрално поведение – изключително лесен за отговор въпрос, демонстриран еднозначно от целокупното население на България, както и това във нововъзвърнатата към територията ѝ област. Очевидно по такъв начин изглежда цената на сделката, и ако в детайли нейните параметри дори да не са били разглеждани „на четири очи“, залозите от самосебе си очертават своите контури, заедно с векторите по предприеманите начинания в тези насоки.

В „IN MEMORIAM“ е предложен един ретроспективен ракурс върху дейността, постиженията и следите, с които МДК е обвързана от нейното създаване до финалните ѝ акорди. В качеството на постижения са изведени характеристиките:

- авторитетно и разпознаваемо име и дейност сред международната общност
- професионална изява в специфична област с поливариантен ангажимент на участници от към национална принадлежност
- „железни“ изисквания за стриктно придържане към основополагащата нормативно-правова документация – мирни договори, ОСД, ОН, базови устройствени правилници и др.
- ефективен ротативен принцип на национални представителства във висшите управленски органи и периодично провеждани консултативни и съгласуващи срещи
- географски определително разпростиране на дейността
- обвързване с изпитани и ефективни технологии и утилизирани проекти в същата насока
- прецизен и строг подбор на компетентни сътрудници
- необвързаност с международни политически схеми, котерии, алианси и обмислен подход при гласуване на окончателни решения

- независимо от някои алтруистични изисквания към приходната и разходната част от дейността на Комисията, приличният размер на остатъчната сума внася убеденост, предвидимост и стабилност в предмета на заниманията ѝ
- почтително отношение на външни контрагенти със широки възможности за съвместяване на интереси
- уважителни знаци на внимание на МДК към субектите от политическия калейдоскоп на Стария континент, и обратно
- умело разпростиране на дейностите в самодостатъчен кръг от собствени, по демократичен начин, начала и основания изработени правилници, приложения, указания, процедури и др.

На фона на методично осквернителните, политически вострастените и силово триумфиращите пулсации на континента, избухват предпоставките, които собствено за твърде кратко време успяват да съспят едно с много любов отгледано и греещо цвете като МДК. До последния момент на съществуването си МДК прави отчаяни опити да противостои на подобни тенденции, основно чрез лостовете на изначалната си демократичност. Докато това бе възможно...

Частта за МДК е последван от текст, отнасящ се до мястото на България във въпросната международна система. Посочва се, че страната не се вглежда по подобаващ начин в северно разположената гранична пълноводна речна артерия – Дунав. Той, на онзи начален следвоенен етап, представлява неразкъсваемата връзка на Царството с позагърбилия го външен свят. Но преходът от национално обогрениите пригласяния по прекомерно отнесените наказания, в посока по съсредоточаване към някакви стабилизиращи икономически състояния на страната, се оказва напълно нереален. Освен обществените настроения, се добавят и държавните посочвания в този смисъл. България не предвижда създаването на собствен търговски флот, с което си предвещава доста слабоватото, за да не се определи като символично, осланяне на функциите, действителния потенциал и разкриващите се пред МДК перспективи. „Компенсацията“, ако въобще може да бъде представена по този начин – възвръщането на Южна Добруджа, – сага по принцип

вървяща по друга линия, за „удобство“ се движи успоредно с развоя на дунавските превъплъщения.

„Новите формати и предизвикателства“ представлява последния текст в труда. В него се проследява другата битност на МДК – т.н. „Временна спогодба“, приобщаването към нея на нови преставители, както и оживлението настъпило в България след придобиването ѝ на няколко модерни речни плавателни средства.

Форматът по преговорите около подведомственото на ЕДК пространство съставен от Германия, Италия, СССР и Румъния не предоставя възможност да бъде достигнат някакъв резултат. Прекомерните претенции на Москва, не могат да се впишат в плановете на Берлин. Достига до точката на замръзване на диалога. Планираната сесия на комисията по „Временните правила“ за средата на януари 1941 г. по сигнал на Берлин е отложена по „технически причини“. Месец по-късно се разбира, че става дума за настоявянето СССР да се приобщи към формата на „Временните правила“ и време за подготовка на необходимата документация. Очевидно ръководителите в Москва преценяват, че по-добрия вариант по върросния легитимен ред да търсят реализация на намеренията си.

На първата си редовна сесия на 20.II. 1941 г., новоучредената комисия „се сдобива“ с още един участник – СССР. Деловата ѝ работа е свързана с процедурни и финансови уточнения. Следващите месеци за региона са изключително динамични – присъединяването на 1.III. 1941 г. на България към Тристранния пакт; приобщаването на Югославия към групата на същия пакт на 25.III. 1941 г.; пълна изненада е обаче извършения държавен преврат на ген. Д. Симович два дни по-късно, което поставя региона и в частност Дунава в необичайно положение; малко по-късно появата на новото държавно образувание – Независимата хърватска държава. В нейните гранични очертания се включва частта от реката между устията на реките Драва и Сава. При това положение очевидно е предстоящо присъединяването на НХД към „Временното споразумение“ от 12.IX.1940 г. Това става факт на 15.IX.1941 г. по време на втората редовна сесия на новата международна речна организация. За пръв път от съществуването на МДК и нейния следовник, делегатите се разделят без

да уточняват датата на следващото си събиране. Следващите сесии се провеждат през все по-голям период от време и при неизменно отсъствие на нечий делегат. Последната сбирка е през май 1944 г.

За България периодът след септември 1940 г. екстраполиран към дунавските дела, определено е въодушевяващ. Най-вече по причина, че дунавските и брегови очертания се удължават с около 80-тина км., като там се намират и двете солидни пристанища – тутраканското и силистренското. Със същия този акт по възвръщането на Южна Добруджа Царството включва в пределите си област с уникално природно съчетание – голяма международна плавателна река и море. Инициативността на населението и навременната помощ на държавата нататък единствено е в състояние да доведе до ползотворното адаптиране на ценния природен феномен към познатите предишни условия и структури. Това обаче е предстоящо.

Особено въодушевление дейностите на Новата дунавска комисия не предизвикват. Всички ключови функции на институцията се намират под контрола и управството на Германия. Преобладаваща част от съвместните инициативи с останалите участници в международната организация е по-скоро бутафорно и показно.

Дългогодишните, макар и с нюанси, отлагателни намерения за формиране на собствен речен търговски флот, през 1939/1940 г. най-сетне намира своята реализация. Проблемът получава крайното си законодателно определение от XXV-тото ОНС през май 1940 г., като преди това – през февруари- март 1939 г. е направена поръчка в регенсбургската корабостроителница за четири товарни кораба. Два от тях акостират на българския дунавски бряг през юли 1940 г., останалите малко по-късно. През същия период флотилията се допълва на етапи с още три пътнически, доставени от Будапеща и ферибот за връзка между Русе и Гюргево. Настъпва видимо приобщаване на населението от региона към разкритите дейности, типични за него. Най-състоятелен и точен отговор на въпроса дава министър-председателят Б. Филев в своя дневник. Към средата на октомври 1941 г. определени служебни ангажименти го отвеждат във Видин. При пристигането си в крайдунавския град, премиерът отбелязва: "...отидохме пеш до пристанището. Имаше извънредно много

бурета с ябълков пулп и щайги с грозде. Товарили ги с нашите бързи параходи за износ, които за 4 дни отивали във Виена. Видинчани са много доволни сега от износа и голямото оживление на пристанището. Безработица нямало никаква...³⁹.

Тъй или иначе negliжираното отношение на отговорните фактори в България към широкия спектър от възможности, които разкрива Дунав, и от там огледалното следствие – маргинализираното присъствие на страната в делата на МДК, в крайна сметка я лишават от акумулирането на солидни икономически предимства. Ориентировъчно за споменавания период България е отделила над 1 млрд. лв. за заплащане на навла, от тях 700 и повече млн. са отишли към чужди плавателни компании за превозените стоки и товари по Дунава. Независимо от всичко настъпва отправния момент, в който Царството става горд притежател на собствена търговска флотилия. Зад посочването дали периодът за това е подходящ, не до там, или ненавременен, предвид външните обстоятелства, ще стои формено субективна преценка. На свой ред видно е, че пожеланата придобивка изпълнява вменените ѝ функции в добър синхрони и оптимален капацитет. При всички случаи обаче реализацията ѝ белязана от прекомерно закъснение. От своя страна това означава липса на опит. По такъв начин ръка за ръка ще си съжителстват откривателството, задоволството и въодушевлението, наред с неудачите и недоглежданията.

Дисертационният труд завършва със сводна библиография, карти и хронологична таблица на по-значимите събития по темата.

³⁹ Филов, Б., Дневник. С., 1990, с. 405, 406.

ПРИНОСНИ МОМЕНТИ ВЪВ ВРЪЗКА С ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

„Категоризацията“ на р. Дунав в българската политическа действителност след Освобождението насетне несъмнено се установява в едни несъстоятелно занижени равнища. Подобна картина се наблюдава и в националната историография; с незначителни изключения същата тенденция остава валидна и до ден днешен.

Краят на Първата световна война, последващите сключвания на мирните договори с победените, със съответните указания и разпоредби по т.н. международни реки, разкриват нови, различни и добронамерени определения съобразно установяването на широкообхватен, либерализиран и справедливо постулиран интернационализиран плавателен режим по Дунава.

В България, целокупно вторачени в покрусителните териториални, финансови и военноограничителни клаузи, само „за сведение“ се зачитат в тези, отнасящи се до Дунава. Те, оказва се, при тогавашните реалности не са никак маловажни. Например това, че България се нарежда сред държавите, съставлящи МДК, така също че страната ще участва в кръстопътната за бъдещето на международната река конференция по съставяне на т.н. ОСД, или за промулгираната равнопоставеност между контрагентите в начинанието и др. Точно те, поради настъпилите промени и съобразно очакваното окрупняване на навигационни капацитети, открехват определени перспективни възможности пред бранша, заедно с релациите на тези процеси към тренд на икономическо съвземане на Царството, както и търпеливото възстановяване на градивния образ и уважителните качества на страната в международните отношения.

Докато всичко засегнато в необходимата степен бива преосмислено, до степен на осъзнати предимства, и България боязливо се обръща с лице към тези реалности, международните отношения на континента променят характера на своите парадигми. След средата на 30-те години и за десетилетие напред с настъпилите радикални изменения в идеологемите, начина на общуване и политическите и военни реалности, по огледален начин се отразяват на дунавските дела, респективно и на България. От тук насетне, Царството бидейки лоялен член на регионалната съобщност МДК и със модификацията ѝ от 1940 г., няма кой знае какви по-различни възможности, освен да следи развоя на международната конюнктура и при отчитане на комплекса от гравитационни зависимости, да бъде наясно с адекватните отговори и назряващи решения, задължително съобразявайки се с обстоятелството, че се явява и участник в разглежданата геополитическа комбинация.

При разкриването на въпросните все още малко познати събития, явления и процеси по темата, биха могли да се изведат следните представени в по-обобщен план приноси моменти:

- по внасяне на терминологични и правни ясноти по темата
- ретроспекция на дунавския въпрос сред общността на европейската речна система
- характерни моменти от управлението на българските власти по Дунава към края на Голямата война до установяване на режима на управление на победителите
- заседанията на Парижката мирна конференция (1919 г.) съобразно решенията на специализираната Комисия по интернационализиране режима на пристанища, плавателни пътища и жп
- лансиране на различаваща се от общоналожилата визия по отношение разпоредбите на Ньойския мирен договор; съобразно Дунава те са обвързват с друга философия и очакванията са свързани с креативни ефекти спрямо практикуваните типични дейности по международната река

- разкриване на състав, цели, задачи, предварителни нагласи, начин на преминаване на заседанията и крайни решения на международната конференция в Париж по изготвяне на ОСД 1920/1921 г.; участието на български представител там, неговите предложения, изказвания, официални заявления и др.
- проследяване на характера, дейността, начина на работа, спецификата на проблемите и тяхното преодоляване от формираната широкообхватна регионална институция МДК; и още – местонахождението, делегираните представителства на държави, постоянните работни звена, периодичните сесии, ротативното председателство, приемането на устройствени правилници (по-важните във връзка с философията на институцията), връзките и контакти с други организации до началото на 30-те години на XX век
- Г. Лазаров като несменяем официален български делегат в МДК – преки служебни и представителни ангажименти към МВРИ и организацията, спецификата в неговата дейност, лични качества, характерни прояви, отстоявани позиции
- МДК под въздействие на настояването на Германия за двойното ѝ представителство в дунавската институция (Бавария и Вюртенберг) 1934-1936 г.; българското становище по проблема
- за последствията от едностранното денонсиране от Третия райх на Версайските разпоредби относно т.н. международни реки и изтеглянето на представителите му от речните комисии (ноември 1936 г.); МВРИ в изясняване на казуса
- аншлусът като поредна крачка към задълбочаване на кризата в МДК, допълнителни усилия на Германия за ерозиране на политическите взаимоотношения между участващите в комисията държави (проучвателната мисия на д-р Марциус и Баур и др.); българските определения при създадалата се ситуация

- знакови събития при ЕДК лято 1938/пролет 1939 г. като следствие от валидните в международните отношения тенденции, неотменими и за останалото подунавското пространство
- проследяване на защитните реакции на МДК, българските външнополитическите кръгове, Г. Лазаров - персонално, негови колеги от комисията и др. на междувременно явяващите се предизвикателства – Мюнхенското споразумение, погазване на суверенитета на Чехословакия, началото на Втората световна война, териториалният досег на СССР до Дунава в битността му на пряк конкурент на Германия и др.
- взаимосвързаности от събитиен характер между МДК и ЕДК
- предложението на Германия и реализацията му през септември 1940 г. във Виена във вид на нова конфигурация на дунавското речно пространство наименувана като „Временна спогодба“, оценяване на произлизащите от този политически акт последствия – по отношение на неутралитета, по принцип, както и за България, в частност
- непредубеденото препокриване по време и по дати на стъпките и събитията по възвръщането на Южна Добруджа към България и провеждането на конференцията по „Временните правила“
- сведения за дейността на новата дунавска организация с последващите приобщавания към Спогодбата на СССР и Независимата Хърватска Държава и др. за периода до 1943/ 1944 г.
- оценъчни констатации по отношение на северната речна граница на България, постановленията на Ньойския договор по отношение на Дунава и участието на страната в МНК като благоприятстващи дадености и възможности за икономическото ѝ съвземане след участия в триадата от изтощителни военни изпитания, както и възстановяване на предишния ѝ креативен имидж в международните отношения

- разкриване на причините, обстоятелствата и факторите, повлияли в този смисъл по възпиращ начин на разкриващите се перспективни възможности по тази географска локация; насърчителните сигнали и плахите опити да бъде преодоляно въпросното negliжиране в не толкова благоприятстващи политически ситуации, накрая закъснялото компенсиране на този дефицит.